

ФАНТАСТИЧНІСТЬ ТА МІФІЧНІСТЬ ЯК КАНОН ДИТЯЧОГО ПРИГОДНИЦЬКОГО ДИСКУРСУ (НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ)

У статті розглянуто основні закономірності розвитку української дитячої літератури, досліджено містичне та фантастичне як основний вектор, характерний для сучасної літератури для дітей.

Ключові слова: література для дітей, фантастичне, містичне, міфотворення, часопростір, символ.

В статье рассмотрены основные закономерности развития украинской детской литературы, исследованы мистическое и фантастическое как основной вектор, характерный для современной литературы для детей.

Ключевые слова: литература для детей, фантастическое, мистическое, мифотворчество, хронопространство, символ.

The article deals with the basic laws of Ukrainian children's literature, the mystical and fantastic are studied as the main vector which characterizes the contemporary literature for children.

Key words: literature for children, fantastic, mystical, time space, symbol.

Література для дітей покликана розвивати та збагачувати внутрішній світ реципієнта. Український ринок дитячої літератури з кожним роком розширюється і створює різноманіття жанрів для читачів різного віку. Зміни в дитячій літературі полягають у процесах глобалізації та розвитку інноваційних технологій, а також письменницькому досвіді, що проектується на сучасну дитячу літературу. Значний внесок у дослідження дитячої літератури зробила О. Папуша в публікаціях «Теоретичний дискурс дитячої літератури у пошуках об'єкта» і «Дитяча література як маргінес літературознавчої теорії: до проблеми конституювання об'єктів наукового дискурсу». Досліджують літературу для дітей і юнацтва Ірина Бойчук, Тетяна Качак, Світлана Богдан, Оксана Цалапова.

Актуальність статті зумовлена потребою системного літературознавчого погляду на дитячі твори Юрія Винничука, Марини та Сергія Дяченків, у яких оприявнюється фантастичний та містичний світи. Метою статті є дослідження містичності та фантастичності як основних компонентів, які складають літературу для дітей, на прикладі творів Ю. Винничука та подружжя Дяченків. Для подальшої роботи необхідне чітке розмежування понять «дитяча література» та «література для дітей»; у словнику літературознавчих термінів подано: «Дитяча література – література, творена безпосередньо дітьми. До неї належать різні жанри фольклору (лічилки, дражнили, ігрові пісні та ін.), а також перші спроби пера юних початківців (поезія, проза тощо)» [2, с. 198]. «Література для дітей – художні, науково-популярні та публіцистичні твори,

написані письменниками безпосередньо для молодшого читача різних вікових категорій, починаючи з дошкільнят» [2, с. 398]. Тому, очевидно, для наукового дискурсу варто обрати термін «література для дітей та юнацтва», який дозволяє безпомилково зорієнтуватися у призначенні тих чи інших творів художнього слова. Література для дітей, окреслена межами «функціональної призначеності», «специфічності оповіді», «морально-дидактичної навантаженості» – характеристиками, що й відрізняють її від «дорослої літератури», – знаходиться на роздоріжжі двох протилежних тенденцій у сфері наукових досліджень. З одного боку, дитяча література, яка традиційно перебувала на периферії, «маргінесі» системних досліджень з огляду на свою специфіку та інтерпретаційну трудність, все ж становила чималий науковий інтерес як джерело збагачення жанровими утвореннями фольклорного та авторського надходження. Маємо на увазі, насамперед, різноманіття жанрових форм, що притаманні дитячій літературі: казки (про тварин, чарівні, кумулятивні, побутові), байки, балади, оповідання, вірші, приказки, загадки, адаптації, фентезі тощо.

Потреба вивчення текстів дитячої літератури, відповідно, зумовлена двоякістю її побутування: у вимірі дорослого, що є автором, співавтором, перекладачем, критиком дитячого тексту, та в сприйнятті безпосередньо дитиною-реципієнтом. Так, сучасне літературознавство виявляє незмінний інтерес до закономірностей літературного процесу кінця XIX – початку XX століття, до особливостей його еволюції, розвитку окремих жанрів. Відповідне місце серед них посідає й

літературна казка. Ця літературна форма є досить поширеною і популярною серед різних верств суспільства, має великий вплив на культурні запити та ціннісні орієнтації літературної громадськості. Незважаючи на незмінний інтерес до літературної казки з боку академічного літературознавства за останні десятиріччя і появу ґрунтовних праць, присвячених історії розвитку літературної казки та її теоретичному аналізу, за однотайним визначенням численних дослідників, цей жанр осмислений на належному теоретичному рівні і в українському, і в зарубіжному літературознавстві. В теоретичних публікаціях щодо літературної казки неодноразово зазначалося, що досліджуваний феномен одержав у літературі чітке термінологічне визначення, яке принципово неможливе без аналізу специфічних особливостей її еволюції. Слід підкреслити, що розробка проблем казкарства як складової літературознавства відповідає певним запитам літературознавчої науки в цілому [3, с. 45]. Адже вивчення загальнотеоретичних питань набуває сучасної літературознавчої особливої ваги. Утім такий аналіз є неможливим без теоретичного осмислення окремих конкретних форм літературного процесу, однією з яких є літературна казка.

Вагоме місце серед письменників-казкарів посідає Ю. Винничук, творчість якого є дуже багатогранною, проникнутою химерними й містичними історіями. Казка для дітей «Літопис від равлика» не є винятком, з перших рядків читачі опиняються перед загадковою історією, розкриття якої дізнаємось у фіналі [2, с. 24]. Перетворення людини на равлика цілком фантастичне, передане головним героєм, який і сам невдовзі стане равликом: *«Коли повертається спиною – бачу маленький горбик. Цей горбик ще буде рости»* [2, с. 23].

Послідовне розкриття дії і наростання емоцій зближує казку з новелою: *«Батько цілими днями пропадає на річці, повертається мокрий, мама каже: він так змінився. Горб усе росте й росте, правда, повільно, але не настільки, щоб цього не можна було помітити. Сам він зменшується в тілі, худне, скидається на підлітка»* [2, с. 24]. Син равлика бачить себе збоку та часто вдивляється в ріку, прагне себе ідентифікувати. Горб, який з'являється на його спині, символізує проблеми, що з'являються на його шляху, це думки, які невпинно налягають на його душевний стан. Людина в сучасному світі зазнає постійних стресів, вони ховаються від проблем, як равлики. Саме жорстокість світу з його непередбаченими обставинами змальовує нам Ю. Винничук. Прагнення до усамітнення від проблем обирає і син равлика: *«... я все рідше схиляюся до того, що равлики цивілізованіші, аніж ми, і, мабуть, невдовзі я прийму пропозицію мого батька, тим більше, що я увійшов у них до шкільної програми. І тим більше, що на моїй спині вже починає проростати елегантний і дуже симпатичний горбик»* [2, с. 24].

Окрім зазначених вище мотивів, на сьогодні в літературному процесі спостерігаємо тенденцію до активного проникнення фантастичних елементів у структуру детективної, жіночої, пригодницької, підліткової тощо прози. Фантастичний елемент залучено в сучасні романи- та повісті-притчі (наприклад, твори

Галини Пагутяк, Валерія Шевчука та ін.), історичну романістику (доробок Р. Федоріва, В. Єшкілева, В. Шкляра), інтелектуальну та філософську прозу (Є. Пашковський, Ю. Андрухович). Феномен активізації фантастичного наявний не лише в літературі, а й у кінематографі, театральному мистецтві, живописі. Очевидно, йдеться про системну модифікацію сприйняття ролі вимислу в культурі, яку, здається, можна порівняти за потужністю з епохою романтизму, коли фантастичне ставало питомим середовищем для розвитку культури Фентезійний засновок опирається на «донаукові», паралогічні людські уявлення про світ, залучені з підсвідомості чи культурного контексту. Саме тому фентезі й наближається функціонально до міфу, точніше продукує новий міф, перетворюючи класичні міфи та залучаючи модель християнського лицарського роману (С. Лем). Хоча внаслідок цього моделі фентезійних світів доволі однотипні (йдеться не про обмежену ірраціональними культурними практиками кількість засновків, а про механізм, що їх породжує), різновиди цього жанру літератури про незвичайне можна розмежувати за функціями фентезійного засновку.

Часопростір, представлений у романі «Ключ від Королівства» Марини та Сергія Дяченків, чітко регламентований та вказує на фантастичне перенесення в межі вигаданого та казкового. Зав'язка подій починається серед сірих буднів, що контрастують зі світом фантастичного королівства. Деталізація часового виміру вказує на імітацію реальної події: *«Усе почалося в листопаді, темного дощового вечора. Точніше, це був не зовсім вечір – тільки п'ята година! Улітку в такий час це загоряти можна. А тут – темрява, холод, і з неба падає чи то мряка, чи то сніжна крупа»* [6, с. 56].

Події в романі відбуваються в хронологічній послідовності, розповідач представлений головною героїнею Ліною, дівчинкою шкільного віку. Характер оповідача персоналізований, персонально репрезентований, як безпосередній учасник подій: *«Я потихеньку озиралася. Бігти тут було нікуди – запросто заблукаєш»* [6, с. 56]. Розповідь від першої особи сприяє поглибленню в уявний світ.

Часопростір у романі поділений на два світи: реальний та фантастичний. Реальний світ, змальований головною героїнею, проникнутий шкільною тематикою та орієнтований на підліткову реальність: *«Уже наближався Новий рік, а значить, канікули. І контрольні...»* [6, с. 45]. Шкільні роки виявляються проблемою, яку не може вирішити головна героїня. Розвиток подій сприяє переоцінці цінностей дівчинки від конкретного до загального, від проблем у школі до глобальних вічних проблем, переваги добра над злом, що й носить дидактичний характер, направлений на реципієнта.

Фантастичний світ казкового королівства Оберон проникнутий характерними для фентезі архетипами. Замок, в який потрапляє дівчинка, побудований на горі та має гвинтові сходи всередині: *«Не дуже люблю сходи – сірі, сумовиті, з нескінченними однаковими майданчиками. А по цих йшла б і йшла до самого неба: вони звивалися всередині замку, то ховалися в башту, то зовні тулилися до стіни, і тоді перехоплювало дух»*.

Бо сходи ті були без поручнів» [6, с. 56]. Коридори спроектовані у формі лабіринту, що відрізняє уявлення про житло дитини: «Деякі коридори були більше схожими на щілини, і стражникові доводилося протискуватися в них боком. Щоправда, стражник напевне знає цей лабіринт як свої п'ять пальців. На відміну від мене» [6, с. 57]. Містичний інтер'єр замку служить продовженням власного простору замку, на теренах якого живе магічне королівство: «Кругла кімната. Письмовий стіл – не такий, звичайно, як у нашої завучки, а королівський, дубовий. Різьблений трон – точна копія того, що в тронному залі, тільки трохи менший. І книги, книги, якісь сувої, папери, біля стін – мармурові плити з незрозумілими символами. Бридка маска на стіні, зроблена з дуже непривабливої напівзотлілої, напівобгорілої шкіри» [6, с. 58].

Пейзажі проникнуті казковим простором, сторони світу відокремлюють замок від навколишньої природи: «З однієї сторони горизонту височіли зубчасті скелі, з другої – ліс без кінця-краю, з третьої – місто під червоними дахами, з флюгерами і вузькими вулицями і за містом знову ліс. А з четвертої – море, на морі – кольорові вітрила й далекий острів на горизонті» [6, с. 70]. Образ короля, сина принца і його шістьох наречених вказує на підтвердження казкової тематики.

Образ дороги, що символізує життя магічного королівства та жагу до пригод, покладено в основну лінію поведінки героїв магічного королівства: «Ми мандруємо по світу, як циганський табір чи бродячий цирк. І якось знаходимо незаймане місце, де високі гори із зубчастими скелями, чи дрімучий ліс, чи і те й інше. Де стоїть на обриві занедбаний замок» [6, с. 78]. Магічний світ продовжується в існування фантастичних істот і звірів: «У садах живуть феї, в озері – русалки. У лісі – лісовики чи й щось гірше. На скелях гніздяться дракони...» [6, с. 80]; «Крокодилокінь Оберона (це чудовисько називалося ніжно – Фіалк) плив над дорогою, ледве торкаючись її широченними волохатими копитами» [6, с. 91]. Як зазначила Ірина Бойчук, «часо-просторовий континуум міста архаїчного, символу цивілізації та сучасного широко представлений літературною казкою, водночас як народна казка репрезентує лише місто як символ цивілізації» [1]. Вигаданий фантастичний світ представлений і простими людьми-ремісниками, саме це і зближує королівство з середньовічним містом: «Сама земля навколо нас стає Королівством. А це приваблює людей... І потроху вони звідусіль сходяться до нас: селяни розорюють землі, ремісники будують майстерні, купці привозять товар, влаштовуються ярмарки» [6, с. 93].

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойчук І. Місто в українських народних і літературних казках: специфіка опису [Електронний ресурс] / Ірина Бойчук. – Режим доступу : http://urcyl.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=28:2011-12-25-12-35-19&catid=6:scientific&Itemid=29&lang=uk.
2. Винничук Ю. Королевич машкара / Юрій Винничук. – Львів : Радянський письменник, 1990. – 145 с.
3. Гришук В. В. Літературна казка: становлення і розвиток жанру / В. В. Гришук // Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. – Харків, 2013. – С. 22–28. – (Літературознавство; вип. 1 (73), ч. 1).
4. Грипич С. Н. Роль дитячої художньої літератури у формуванні особистості та мовного розвитку дитини / С. Н. Грипич // Збірник наукових праць : Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – 2012. – Випуск 5 (48). – С. 76.
5. Марина і Сергій Дяченко «Габріель і сталевий лісоруб» / Марина і Сергій Дяченко. – Вінниця : Теза, 2005. – 43 с.
6. Марина Дяченко, Сергій Дяченко. Ключ від королівства / Марина Дяченко, Сергій Дяченко. – К. : Зелений пес, 2005. – 312 с.

Пригоди у фантастичному світі надихають на звершення добрих справ у реальному світі, розкривають впевненість та розум дівчинки та навчають бути на засадах добра.

Казка про «Габріеля і сталевого лісоруба» Марини та Сергія Дяченків покликана навчати дітей адаптуватися в суспільстві, незважаючи на перешкоди. Кентавр Габріель почувається серед людей одинаком, він не звик до людей, і люди здаються йому повним протиставленням до його світу. Талант до музичних інструментів зближує його зі світом тварин. Природна любов Габріеля рятує дитину, що загубилась. Габріель захищає ліс та дерева від лісоруба. Протиставлення до матеріального світу і добрі чесноти виправдовують Габріеля у світі. Істота, що постає проти знищення природи, закликає людей турбуватися про навколишній світ. Адаптування фантастичної історії для дошкільнят розкрито в книжці-коміксі Марини Дяченко «Габріель і сталевий Лісоруб».

Отже, як можемо бачити, проаналізовані твори сучасної літератури свідчать про прояв міфічної, історично-легендарної та фантастичної складової дитячої літератури. Українська дитяча література як органічна, але специфічна галузь словесного мистецтва виникла порівняно пізно. Її джерела – народна творчість – сягають у сиву давнину. Сучасна українська дитяча література спрямована на виховання молодого покоління на засадах опозиції добра і зла. На сучасному етапі розвитку яскраво вираженим є гносеологічний характер дитячої літератури. Проаналізувавши особливості поезики творів дитячої літератури сучасних письменників Юрія Винничука, Марини та Сергія Дяченків та розглянувши повість «Королевич-машкара» Юрія Винничука в контексті фантастичної літератури, було визначено тип головного героя, хронотоп та прийом відкритого фіналу як характерні особливості фантастики.

Міфотворення характерне і для казки Марини Дяченко «Габріель і сталевий лісоруб». Міфічний Габріель у тілі кентавра мандрує світом та перемагає зло. Усамітнення головного героя в печері вказує на неприйняття світу людей та загрози знищення унікальної істоти. Світ людей постає як поєднання добра і зла: людські чесноти не можуть змиритися з нищівним вирубуванням лісів. Габріель адаптується до життя в людному місті та повчає людей шанобливому ставленню до навколишнього світу. Для дітей молодшого віку казку було адаптовано під комікс.

Пригоди та екшн у фантастичних оповіданнях «Ключ від королівства» та «Слово Оберона» популярні серед підлітків, що вказує на процеси глобалізації та характер «західної свідомості» сучасної молоді.

7. Качак Т. Особливості вивчення літератури для дітей у контексті підготовки майбутніх вчителів початкової школи [Електронний ресурс] / Тетяна Качак. – Режим доступу : http://library.udpu.org.ua/library_files/probl_sych_vchutela/2011/4_1/visnuk_4.pdf.
8. Олійник С. Побутування фантастичного у сучасній українській прозі [Електронний ресурс] / Світлана Олійник. – Режим доступу : synopsis.kubg.edu.ua/index.php/synopsis/.../57.
9. Олійник І. Д. Інтерпретація дитячої літератури: погляди – переклади – трансформації [Електронний ресурс] / І. Д. Олійник. – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&Z21ID=&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nznuoaf_2013_36_107.pdf.

© Яковенко А. М., 2014

Дата надходження статті до редколегії 23.06.2014 р.